

YANGI O'ZBEKISTONDA TARIX SOHASINING DOLZARB MASALALARI

RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY ANJUMANI

KONFERENSIYA TO'PLAMI

2026

URGANCH INNOVATIONSION UNIVERSITETI

Google Scholar

zenodo

OpenAIRE

Yangi O'zbekistonda tarix sohasining dolzarb masalalari [Matn]: to'plam. – Urganch: 2026. – 212 b.

Dunyo tamaddunida **tarix fani** alohida va muhim o'rin egallaydi. Tarix boshqa fanlardan farqli ravishda insoniyat jamiyati taraqqiyoti, davlat va sivilizatsiyalarning shakllanishi, jamiyat hayotida yuz bergan siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy jarayonlarni izchil hamda tizimli ravishda o'rganadi. Tarix ilmi o'tmish voqealarini tahlil qilish orqali bugungi kunni anglash va kelajakni belgilashda ahamiyatli hisoblanadi.

“**Yangi O'zbekistonda tarix sohasining dolzarb masalalari**” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to'plamidagi ilmiy tezis va maqolalar tarix sohasida amalga oshirilgan so'nggi tadqiqot va yangiliklarni keng ilmiy jamoatchilikka yetkazishga xizmat qiladi.

Mas'ul muharrirlar:

t.f.n., professor v.b. R.Abdirimov

PhD., dots. U.Maxmudov

Tahrir hay'ati:

PhD., dots. R.Anyozov

PhD., dots. M.Egamberganova

PhD., dots. B.Satimov

PhD., dots. O.Rajabov

To'plamda keltirilgan tezis (maqola)larning mazmuni, undagi ma'lumotlar va me'yoriy hujjatlar hamda fikr-mulohazalar, takliflarning to'g'riligiga mualliflarning o'zlari mas'uldirlar.

ANTI-K DAVRDA XORAZMDA URBANIZATSION JARAYONLAR

Abdullayev Utkir Ismailovich

tarix fanlari doktori, professor

Abdiyazova Mexrinov Shuxratovna

Urganch innovatsion universiteti magistranti

Annotatsiya: Quyidagi maqolada Xorazmning Ahamoniylardan ajralib chiqish davri va undagi urbanizatsion jarayonlar tarixi yoritilgan.

Kalit so'zlar: Kaltaminor, Ahamoniylar, Beruniy tumani, Oqshaxonqal'a, Qirgizqal'a, Qo'rg'oshinqal'a, Jonbosqal'a, g'arbiy Xorazmda Oqchagelin, Govurqal'a, Kangaqirqal'a.

Аннотация: В следующей статье освещается период отделения Хорезма от Ахеменидов и история процессов урбанизации в этом регионе.

Ключевые слова: Калтаминор, Ахемениды, район Беруний, Окшахонкала, Киркизкала, Кургашинкала, Джонбоскала, западный Хорезм - Окчагелин, Гавуркала, Кангакыркала.

Abstract: This article discusses the period of Khwarezm's separation from the Achaemenids and the history of urbanization processes in the region.

Keywords: Kaltaminor, Achaemenids, Beruniy district, Okshakhonqala, Qirgizqala, Qo'rg'oshinqala, Jonbosqala, western Khwarezm - Okchagelin, Govurkala, Kangaqirqala.

Bizga ma'lumki Xorazm mil.avv. VI-IV asrlarda Ahamoniylar hukmronligi ostida bo'lgan. Mil. avv. IV asrda Xorazm mustaqillikka erishgandan so'ng vohada urbanizatsion jarayon tezlashgan. Bu davrda qadimgi Xorazm davlati siyosiy, iqtisodiy va madaniy jihatdan yuksaladi. Markaziy boshqaruv Oqchadaryo o'zanidan chiqqan Kaltaminor kanali bo'yidagi Oqshaxonqal'a shahrida bo'lgan. Markaziy shaharga bo'ysungan dehqonchilik vohalarining ham markaziy shahri bo'lib, ular markaziy shahar bilan bog'langan. Dehqonchilik vohalarida ham ma'lum bir vazifalar yuklangan shaharlar bunyod etilgan. Bularga diniy e'tiqod uchun mo'ljallangan, suv oqimini nazorat qiluvchi, hunarmandchilik va savdo aloqalari uchun, chegaralarni himoya qiluvchi shaharlar kiradi. Shu bilan birga bu vazifalarni o'zida mujassamlashtirgan shaharlar ham bunyod etilgan.

Mil.avv. IV-III asrlardan davlatda siyosiy vaziyat barqarorlashib, shaharlar yiriklashib borgan, aholi sonining oshib borishi va sun'iy sug'orish tizimining takomillashtirilib borishi yangi hududlarni o'zlashtirishga, mamlakat hududining kengayishiga olib kelgan.

Mil.avv. IV asrdan milodiy III asrgacha qadimgi Xorazm davlati eng qudratli davlatlardan biriga aylangan. Bu davrda yirik shaharlar bunyod qilingan, ularning maydoni 10 gektardan ortiq bo'lgan[5]. Abu Rayxon Beruniy asarida, bu davrda 300 dan ortiq shaharlar bo'lganligini yozib qoldirgan[2]. Bu ma'lumotlarni arxeologik tadqiqotlar ham asoslangan. XX asrning 70-yillarida

300 dan ortiq yodgorliklar topilgan bo'lsa[3], 90-yillarning oxirida 400 taga yaqin shahar xarobalari aniqlangan[7]. Bu esa, hududda urbanizatsion jarayonning taraqqiy etganligini ko'rsatadi.

Antik davrda qadimgi Xorazm davlatining markaziy hududi Oqchadaryo o'zani bo'ylariga ko'chadi. Bu yerda Oqchadaryodan yangi sug'orish kanali chiqarilib, davlatning yangi markaziy shahari Oqshaxonqal'a bunyod etilgan. Bu markaz sharqiy Xorazm hududining Toshxirmon dehqonchilik vohasining g'arbiy qismida qurilgan.

Mil. avv. IV asrda qadimgi Xorazm davlatining markaziy shahri Oqshaxonqal'a bunyod etilgan. Shahar Qoraqalpog'istonning Beruniy tumanidagi Ozod jamoa xo'jaligi, Sulton Uvays tog' tizmasidan 15 km janubda joylashgan. Oqshaxonqal'a ikki qismdan iborat bo'lib, ichki va tashqi qal'aga ajratilgan. Ular umumiy mudofaa devori bilan o'ralgan. Qal'aning tarxi to'rtburchak bo'lib, umumiy maydoni 56 gektarni tashkil qilgan[10]. Uning mudofaa tizimiga alohida e'tibor qaratilgan. Handaq va proteyxizma bilan o'ralgan. Mudofaa devori qo'shdevor qilib ishlangan bo'lib, 1,5-3,2 metr balandlikda saqlanib qolgan. Qal'aning tashqi devori to'g'rito'rtburchak shaklidagi burjlar bilan himoyalangan. Nayzasimon shinaklar qal'a devori va burjlariga shaxmat tartibida o'rnatilgan. Ichki qal'aning to'rtta darvozasi bo'lib, ularning har biri devor o'rtasida joylashgan. Darvozalar adashtirma yo'l va burjlar bilan himoyalangan.

Oqshaxonqal'aning ichki qal'a qismi yaxshi saqlangan. Tashqi qal'aning mudofaa devorlarining izlari tadqiqotchilar tomonidan distansion zondlash uslubi orqali aniqlangan[9]. Ichki qal'ada rasm va haykallar bilan bezatilgan saroy-ibodatxona, otashkada va ustunli zal topilgan. Bu Markaziy Osiyo tarixi bo'yicha eng qadimiy rangli devoriy surat hisoblanadi. Yodgorlikning to'liq o'rganilishi xalqimizni boy tarixi bilan yanada yaqindan tanishtirishga imkon beradi.

Qadimgi Xorazm davlatida davlat chegaralariga alohida e'tibor qaratilgan. Chegaralar bo'ylab mustahkam qal'alar qurilgan. Chegarada qurilgan qal'alarning atrofida qishloqlar topilgan. Qishloqlar shaharlar va savdo uchun qishloq xo'jalik mahsulotlari yetishtirishgan. Shu bilan birga, savdo uchun sopol buyumlar, hunarmandchilik buyumlari ham tayyorlaydigan ishlab chiqarish markazlariga aylangan[11]. Sharqiy Xorazmda Burli qal'a, Ayozqal'a 1-3, kichik Qirqqizqal'a, Qo'rg'oshinqal'a, Jonbosqal'a, g'arbiy Xorazmda Oqchagelin, Govurqal'a, Kangaqirqal'a va boshqa qal'alar bunyod qilingan.

Qal'a-shaharlar daryo o'zanlari va kanallar bo'ylarida sug'orish tizimini nazorat qilish uchun yoki chegara hududlarning mustahkamligini ta'minlash maqsadida qurilgan. Jonbosqal'a qadimgi Kaltaminor kanalining quyi oqimidagi qadimgi sug'oriladigan yerlarni boshqarish va suv bilan ta'minotini nazorat qilish uchun qurilgan. Qal'a atrofida qishloqlar ham aniqlangan. Qishloq aholisi urush paytlarda shaharda panoh topishgan. Shu bilan birga shahar ichida qurilgan ibodatxonada diniy marosimlarni ado etgan bo'lishlari mumkin[8].

Bozorqal'a kanali bo'ylab Eresqal'a, Odamliqal'a, Anqoqal'a, Qo'yqirilganqal'a, Qo'ziqirilganqal'a, Qo'rg'oshinqal'a va boshqa qal'alar bunyod etilgan. Qadimgi Tozabog'yob kanalining havzasida Katta Guldursun, Qumbosganqal'a, Teshikqal'a, Burgutqal'a, Uyqal'a, Katta va Kichik Qirqqiz qal'alari qurilib, bu hududning eng yirik shaharlari Katta Qirqqiz, Katta Guldursun shaharlari hisoblangan[6]. Tozabog'yob kanalidan chiqarilgan Tuproqqal'a kanali bo'ylarida Dumanqal'a, Jildiqqal'a, Tuproqqal'a, Qizilqal'a, Burliqal'alar qurilgan. Qadimgi Tuproqqal'a kanalidan chiqarilgan Yakka Parson kanali bo'ylarida Norinjonqal'a, Bo'ronqal'a, Qumqal'a, Yakka Porson, Ayozaqal'a 1, Ayozaqal'a 3 qal'alari bunyod etilgan[4].

Qadimgi Xorazm davlatida mil. avv. IV asrda boshlangan urbanizatsion jarayonlar keyingi davrlarda ham shu qal'alarda davom qilgan, lekin mil.avv. II asrda ko'chmanchilarning hujumi natijasida qal'alar vayron qilingan. Mil.avv. I asrdan boshlab, hududda yana rivojlanish kuzatiladi. Shaharlarning qurilishi boshlanadi. Arxeologik tadqiqotlar natijasida bu davrda qadimgi Xorazm davlatida yangi sulola hukmronligi o'rnatilgan. Yangi sulola vakillari vayron bo'lgan qal'alarning aksariati qaytadan tiklab, mudofaa tizimini mustahkamlanganlar. Qizilqal'a, Ayozaqal'a 2, To'qqal'a, Toshqal'a 2, Jigarband, Sadvar, Olmaotishkan 1, Katqal'a, Voyangan, Zamahshar, Ko'hna Uaz, Yorbakrqal'a, Shohsanam, Mangirqal'a, Mizdahkon Govurqal'asida hayot izlari o'rta asrlarda ham kuzatilgan. Bu qal'alarda hayotning davom qilishi asosan, ularning suv bilan ta'minlanishi hisoblangan. Suv ta'minoti to'xtagach, aksariyat qal'alardan aholi ko'chib ketgan.

Qalajiq, Xiva Tuproqqal'asi, Shovot Tuproqqal'asi, Ko'narliqal'a, Qo'yqirilganqal'a, To'qqal'a, Quvisoyqal'a, Qandumqal'a, Devkeskanqal'a kabi qal'alarning suv bilan ta'minoti to'xtagach, qayta o'zlashtirilmagan.

Dovdon kanalining o'ng qirg'og'idan Yormish kanali bo'yida mil.avv. VI asrda mustahkamlanagan qishloq tarzida Katqal'a yodgorligi qurilgan. Bu davrga oid ikki qatorli devor va yo'lakdan iborat inshoot qoldig'i aniqlangan. U hozirgi kunda Xorazm viloyati Shovot tumani hududida, Urganch shahridan 25 km shimoli-g'arbda bunyod etilgan. Antik davrga kelib, Yormish kanali bo'ylarida Kat-qal'adan 15 km shimoli-g'arbda Voyangan, Shovot Tuproqqal'asi, janubi-sharqda 16 km masofada Tuzloq yodgorliklari bunyod etilgan. Bu qal'alar Xorazm vohasining o'rta asrlarda va keyingi davrlardagi intensiv hayot davom etganligi sababli saqlanib qolmagan. Katqal'ada olib borilgan keyingi tadqiqotlar natijasida uning 6 ta xronologik bosqichi aniqlangan[1]. Shaharda hayot XIX asrda ham davom etgan. Shahar tarxi trapesiya shaklida bo'lib, umumiy maydoni 9,5 gektarni tashkil qilgan. Arxeologik tadqiqotlar natijasida bu yerdan Xorazmshoh Artavning tetradraxmasi va mis tangalari, ostodonga yozilgan yozuvlar va yunon yozuvi namunasi ham topilgan.

Xulosa qilib shuni aytish lozimki Xorazm vohasidagi ilk urbanizatsion jarayonlar Ahamoniylar hukmronligidan oldin boshlangan. Ahamoniylar hukmronligi davrida aholi kengroq hududlarni o'zlashtirgan. Qadimgi Xorazmda

hududning suv bilan ta'minlanishi eng muhim omil hisoblangan. Hozirgi kunda suv ta'minoti mavjud hududlarda aholi ko'hna qal'alar atrofida yashab kelmoqda. Misol uchun Qoraqalpog'iston Respublikasining Ellikqal'a tumanini, Xorazm viloyatining Xazorasp, Xiva, Shovot tumanlarida aholi qadimgi davrdan to bugungi kungacha yashab kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Б.П.Садуллаев. Чап кирқоқ Кат-қалъа – Хоразмнинг қадимги ва ўрта асрлар шаҳри. Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) даражасини олиш учун ёзилган диссертацияси. - Тошкент. 2022. -Б.144.
2. Беруний Абу Райхон. Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар. – Тошкент: Фан, 1968. – Б. 231.
3. Воробьева М.Г. Проблема “ Большого Хорезма” и археология. // Этнография и археология Средней Азии. – Москва: Наука, 1979. – С. 40.
4. Манылов Ю.П., Ходжаниязов Г. Аяз кала 1 и Бурлы кала (К изучению Хорезмской фортификации). // Археологические исследования в Каракалпакии. – Ташкент: 1981. – С. 33- 35; Болелов С.Б. Крепость Аяз – кала –3 в правобережном Хорезме. // Приаралье в древности и средневековье: Сб. К 60–летию Хорезмской археолого – этнографической экспедици. – Москва: Восточная литература, 1998. – С. 116 – 135.
5. Неразик Е.Е. Древние города Хорезма и пути их развития (IV в. до н.э. IV в. н.э.). / Центральная Азия. История, источники, культура. – Москва: Восточная литература, 2005. – С. 543 – 561.
6. Неразик Е.Е. К проблеме развития городов Хорезма. // Культура и искусство древнего Хорезма. – Москва: Наука, 1981. – С. 233; Ходжаниязов Г. Қадимги Хоразм мудофаа иншоотлари. – Б. 46.
7. Рапопорт Ю.А. Краткий очерк истории древнего Хорезма в древности. – С. 31 –32.
8. Толстов С.П. Древний Хорезм. – С. 88 – 98. Рис. 25, 29.
9. Ходжаниязов Г. Қадимги Хоразм мудофаа иншоотлари. -Б. 37.
10. Ходжаниязов Г.Х., Ягодин В.Н., Хелмс С.У., Макларен Б.П. Раскопки на Акшахан кале. //Ўзбекистонда археологик тадқиқотлар- 2000 йил. 1-сон. –Самарқанд. 2001. – С.175-181.
- 11.Хорезм в истории государственности Узбекистана. – С. 70.